

FOOD SECURITY IN THE REGIONS OF UKRAINE: NATURE, INDICATORS, TERRITORIAL DIFFERENTIATION

¹Natalia MEZENTSEVA, ²Oksana TRUSIJ

^{1,2}Taras Shevchenko National University of Kyiv, Ukraine

¹provotarnat@ukr.net, ²trysij_o@ukr.net

Abstract: An important component of the global human security and national security is a food security. In conditions of the stable trend for reducing number of malnourished or starving people for the last 50 years, food scarcity now suffers every ninth inhabitant of the planet and the world food issues are called one of the major unsolved problems of modern society. Ensuring food security in Ukraine received considerable attention because of the socio-economic and political importance of this issue. An important aspect is spatial differentiation of food insecurity levels caused by not only the potential and real possibilities of agriculture and food production, but also by significant variation in income levels, age structure, urban and rural settling. Just this aspect of food security requires regular socio-geographical studies of food availability in Ukraine and its regions. Therefore this paper is aimed at the food security explanation, determination of its indicators and threats, analysis of spatial differentiation of food availability in Ukraine in terms of per capita foodstuff consumption and nutrition structure. For this we used quantitative methods of socio-geographic research, including statistical, comparative analysis, mapping of the regional differences in foodstuff consumption, correlation analysis to identify factors of food availability, cluster analysis to group regions by similarity of food consumption patterns.

Key words: food security, indicators, food consumption, region, spatial differentiation, Ukraine.

DOI: <https://doi.org/10.17721/2413-7154/2017.77.61-70>

UDC: 911.3

ПРОДОВОЛЬЧА БЕЗПЕКА В РЕГІОНАХ УКРАЇНИ: СУТНІСТЬ, ІНДИКАТОРИ, ТЕРИТОРІАЛЬНА ДИФЕРЕНЦІАЦІЯ

¹Наталія МЕЗЕНЦЕВА, ²Оксана ТРУСІЙ

^{1,2}Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Україна

¹provotarnat@ukr.net, ²trysij_o@ukr.net

Анотація: Важливою складовою глобальної безпеки людства та національної безпеки країн світу є продовольча безпека. При стабільній за останні 50 років тенденції до скорочення чисельності тих, хто недоїдає чи голодує, дефіцит продуктів харчування нині відчуває на собі кожен дев'ятий житель планети, а продовольчу проблему світу називають однією з головних невіршених проблем сучасного суспільства. Забезпеченню продовольчої безпеки в Україні приділяється значна увага з огляду на важливе соціально-економічне та політичне значення цього питання. Важливим його аспектом виступає територіальна диференціація рівнів продовольчої безпеки, зумовлена не лише потенційними та реальними можливостями виробництва сільськогосподарської сировини і продовольства, але й суттєвими відмінностями в рівнях доходів населення, віковій його структурі, міському та сільському розселенні. Саме цей аспект продовольчої безпеки потребує проведення регулярних суспільно-географічних досліджень продовольчої доступності в Україні та її регіонах. Тому метою написання даної роботи є визначення сутності продовольчої безпеки, її індикаторів, загроз та аналіз територіальної диференціації продовольчої доступності в Україні за індикаторами споживання різних видів продовольства у розрахунку на одну особу та структурою харчування. Методика дослідження ґрунтується на використанні кількісних методів суспільно-географічних досліджень, зокрема, статистичного, порівняльно-географічного, картографічного для візуалізації регіональних відмін споживання різних видів продовольства, кореляційного аналізу для виявлення чинників продовольчої доступності, кластерного аналізу для групування регіонів за подібністю структури споживання продовольства.

Ключові слова: продовольча безпека, індикатори, споживання продовольства, регіон, територіальна диференціація, Україна.

DOI: <https://doi.org/10.17721/2413-7154/2017.77.61-70>

UDC: 911.3

Постановка проблеми. Поняття продовольчої безпеки сформувалось в середині ХХ ст. і було пов'язане із необхідністю вирішення проблеми голоду та недоїдання в країнах, що розвиваються та створенням Продовольчої та сільськогосподарської

організації ООН. Генеральна Асамблея ООН у 1974 році прийняла резолюцію «Міжнародні зобов'язання з забезпечення продовольчої безпеки у світі», в якій світова продовольча безпека визначалась як «утримання стабільності на ринках продовольчих товарів при доступності базових продуктів харчування для всіх країн світу» [2]. В ухваленій ООН у

1974 році «Декларації про ліквідацію голоду і недоїдання» проголошувалось право людини на свободу від голоду, були введені поняття фізичної та економічної доступності продуктів харчування.

З часом визначення поняття «продовольча безпека» поступово змінювалося. У 1996 році на Всесвітньому продовольчому саміті було сформульовано визначення продовольчої безпеки як «забезпечення постійного фізичного, соціального та економічного доступу населення до достатніх, безпечних та корисних продуктів, які забезпечують його потреби і харчові переваги для активного і здорового життя» [8].

Перші дослідження продовольчої безпеки в Україні з'явилися у 90-х роках ХХ ст. і були пов'язані із значним скороченням обсягів сільськогосподарського виробництва в результаті глибокої економічної кризи. Визначення продовольчої безпеки було запропоноване в 2004 році в Законі «Про державну підтримку сільського господарства України» і визначалось як захищеність життєвих інтересів людини, що проявляється в гарантуванні державою безперешкодного економічного доступу населення до продуктів харчування з метою підтримки його звичайної життєдіяльності.

Формулювання цілей статті. Проблеми продовольчої безпеки в Україні досліджуються вже тривалий час. Грунтовні наукові та практичні здобутки з даної проблематики стосовно сутності продовольчої безпеки, її критеріїв, індикаторів, загроз, управління процесом забезпечення достатнього рівня продовольчої безпеки представлені в працях Б. Пасхавера, П. Саблука, О. Скидана, В. Юрчишина та інших вчених-економістів. При цьому недостатнім є аналіз проблем територіальної диференціації продовольчого споживання та продовольчої доступності в регіонах України, виявлення регіонів з різним рівнем споживання продуктів харчування, структурою харчування населення та з'ясування чинників, які це зумовлюють. Саме тому **метою** написання даної статті є визначення сутності продовольчої безпеки, її індикаторів, загроз та аналіз територіальної диференціації продовольчої безпеки в Україні за індикатором споживання різних видів продовольства у розрахунку на одну особу та структурою харчування.

Виклад основного матеріалу. Категорія «продовольча безпека» трактується з використанням різних підходів. При цьому основний акцент робиться на здатність держави гарантовано забезпечити потреби населення у продовольстві в необхідному обсязі, асортименті і якості. Зокрема, продовольча безпека визначається як ступінь забезпеченості населення країни екологічно чистими і корисними для здоров'я продуктами харчування вітчизняного виробництва за науково-обґрунтованими нормами і доступними цінами при збереженні і поліпшенні середовища проживання; продовольча безпека – це стан виробництва продуктів харчування в країні, що здатний повною мірою забезпечити потреби кожного члена суспільства в продовольстві належної якості за умови його збалансованості та доступності для кожного.

Нами **продовольча безпека** визначається як постійна, стабільна доступність достатньої кількості продовольства для задоволення потреб населення [4]. Вона базується на наявності необхідних продовольчих ресурсів, які можуть гарантувати задоволення потреб населення у продуктах харчування на рівні обґрунтованих норм споживання.

Ступінь продовольчої безпеки держави оцінюється за такими складовими: рівень споживання продуктів харчування; якість продуктів харчування; доступність продуктів харчування; стан здоров'я населення; тривалість життя населення.

В якості **критеріїв продовольчої безпеки** держави можна використовувати наступні:

- рівень задоволення потреб населення в продуктах харчування відповідно з раціональними нормами споживання продовольства;
- рівень вмісту в продуктах харчування шкідливих для здоров'я людини речовин відносно встановленого нормативними документами гранично допустимого рівня їх концентрації;
- рівень фізичної та економічної доступності продуктів харчування різних соціальних груп населення;
- рівень забезпечення населення продуктами харчування з врахуванням імпорту продовольства;
- розміри стратегічного продовольчого резерву держави та оперативних продовольчих резервів.

В основі продовольчої безпеки лежать дві складові, з одного боку, **раціональна достатність продовольства**, а з іншого – здатність людей фізично та економічно його отримувати (**продовольча доступність**).

Фізичний аспект продовольчої доступності визначається можливістю виробити і доставити населенню продовольство відповідної якості та асортименту у обсязі, який необхідний для забезпечення повноцінного харчування населення. *Економічний аспект* визначається купівельною спроможністю населення, тобто можливістю купувати продукти харчування у кількості та асортименті, що забезпечує нормальний рівень життєдіяльності і здоров'я. Проблемними моментами при цьому є існування груп населення, які опинилися за межею бідності і не мають достатніх доходів для придбання мінімального набору продуктів харчування, структурна незбалансованість харчування за окремими складовими, низька і нестабільна якість продуктів харчування.

На фізичну та економічну доступність продовольства значною мірою впливають такі фактори як сталість продовольчого ринку; рівень розвитку агропромислового виробництва; ступінь незалежності продовольчого забезпечення населення регіону від зовнішніх джерел; агрокліматичний потенціал регіону [5].

Оцінка продовольчої безпеки ґрунтується на визначенні рівня споживання продукції на душу населення. Індикаторами виступають співвідношення фактичного та науково обґрунтованого рівнів споживання окремих видів продовольства в розрахунку на душу населення, енергетична

цінність харчових раціонів відповідно до науково обґрунтованих норм та рівень купівельної спроможності населення [6].

За рекомендаціями ФАО і Всесвітньої організації охорони здоров'я (ВООЗ), середньодобова норма харчування для однієї середньостатистичної людини має становити 2300-2400 ккал на добу. Цей показник відрізняється для різних осіб залежно від статі, віку, професії та природно-кліматичних умов. Споживання менше 1800 ккал на добу проявляється недоїданням, а менше 1000 ккал на добу – голодом. Якщо у споживанні продуктів харчування бракує не лише калорій, але й білків тваринного походження, жирів, вітамінів та мікроелементів, харчування називають неповноцінним.

Постановою Кабінету Міністрів України у 2007 році затверджено Методику визначення основних індикаторів продовольчої безпеки [3]. В Методиці розроблено перелік основних **індикаторів продовольчої безпеки** та їх граничні межі:

1. Добова енергетична цінність раціону людини. Граничний її критерій встановлений у 2500 ккал на добу, при цьому 55% добового раціону повинні забезпечуватися за рахунок споживання продуктів тваринного походження.

2. Споживання основних видів продовольства та співвідношення між фактичним споживанням окремих продуктів і їх раціональними нормами. Граничними значеннями індикаторів є такі: споживання за рік на одну особу м'яса та м'ясо-продуктів не менше 83 кг, молока та молочних продуктів – не менше 380 кг, яєць – не менше 290 штук, цукру – не менше 38 кг, олії та інших рослинних жирів – не менше 13 кг, картоплі – не менше 124 кг; овочів та баштанних – не менше 161 кг, фруктів, ягід, горіхів і винограду – не менше 90 кг, хліба та хлібопродуктів – не менше 101 кг.

3. Запаси зерна у державних ресурсах. Граничним критерієм співвідношення між обсягами продовольчого зерна у державному продовольчому резерві та обсягами внутрішнього споживання населенням хліба і хлібопродуктів у перерахунку на зерно прийнято рівень 17%, що відповідає 60 дням споживання.

4. Економічна доступність продуктів харчування. Граничним критерієм частки сукупних витрат на харчування у сукупних витратах домогосподарств вважається рівень 60%.

5. Диференціація вартості харчування за соціальними групами, що розраховується як співвідношення між вартістю харчування 20% домогосподарств з найбільшими доходами та вартістю харчування 20% домогосподарств з найменшими доходами.

6. Ємність внутрішнього ринку окремих товарних продуктів, як добуток споживання різних видів продуктів та середньорічної чисельності населення.

7. Продовольча незалежність. Граничним критерієм співвідношення між обсягом імпорту окремих видів продовольства та ємністю внутрішнього ринку прийнято рівень 30%.

Виділяють три рівні продовольчої безпеки

держави [5].

- мінімальний – забезпечення населення життєво необхідним мінімальним асортиментом продукції власного виробництва, нижче цього рівня виникає стан продовольчої залежності від імпорту сільськогосподарської сировини та продовольства;

- оптимальний – забезпечення населення не лише життєво необхідними видами продовольства, але й іншими, що дає змогу на оптимальному рівні підтримувати стан здоров'я і життєдіяльність населення;

- рівень самодостатності – забезпечення населення широким товарним асортиментом продовольства, при якому досягається повна продовольча незалежність.

Ступінь продовольчої безпеки на той чи інший період визначається переліком існуючих загроз, які можна об'єднати два блоки: зовнішній і внутрішній [4].

Зовнішній блок загроз продовольчої безпеки в Україні включає:

- скорочення традиційних ринків збуту сільськогосподарської сировини і продовольства;

- недосконалість зовнішньоекономічної діяльності в сільськогосподарському і продовольчому виробництві;

- недостатню ефективність інноваційних та інвестиційних процесів у сільському господарстві та харчовій промисловості.

Основними **загрозами внутрішнього блоку** для України є:

- несприятливі природні умови для вирощування сільськогосподарських культур;

- недостатність нормативно-правової бази для розвитку сільського господарства;

- непослідовність і безсистемність при здійсненні аграрних реформ;

- непривабливість сільськогосподарських товаровиробників як клієнтів комерційних банків;

- техніко-технологічна відсталість виробничого процесу в окремих галузях сільського господарства;

- скорочення обсягів виробництва сільськогосподарської продукції та зменшення її надходження на переробні підприємства;

- відсутність дієвого механізму ціноутворення на продовольство та цінового паритету на сільськогосподарську сировину і продовольство;

- недостатня ефективність використання ринкової інфраструктури збуту сільськогосподарської продукції (аграрних та товарних бірж, аукціонів тощо);

- зниження рівня доходів населення та платоспроможного попиту на продукти харчування;

- недостатній рівень державної фінансової підтримки підприємств аграрної сфери.

Негативними наслідками дії зовнішніх та внутрішніх загроз є зменшення обсягів виробництва сільськогосподарської продукції, погіршення її конкурентоздатності, зростання цін на продовольство, погіршення його якості, нестабільність фінансового стану підприємств, скорочення робочих місць та трудові міграції жителів сільської місцевості.

Загрози продовольчої безпеки за рівнем прогнозованості бувають:

- прогнозовані, які можна передбачити та вчасно провести заходи щодо їх профілактики і запобігання;
- не прогнозовані, які виникають внаслідок впливу не прогнозованих несприятливих для сільського господарства природних умов (сильні дощі, засухи, вимерзання тощо) і зумовлюють зниження урожайності сільськогосподарських культур та, відповідно, їх валового збору.

Продовольча безпека в світі має регіональні відміни. На глобальну продовольчу проблему в світі впливають: природні умови та ресурси (площа та структура сільськогосподарських угідь, агрокліматичні передумови, рельєф); розселення населення (чисельність населення, потреби та попит на продовольство); кон'юнктура на Світовому ринку сільськогосподарської продукції та продовольства; науково-технологічний прогрес; політична ситуація в світі.

В країнах, що розвиваються проживає понад 98% голодуючих та тих, хто недоїдає. Найбільша кількість з них мешкає в Азії (понад 65%) та в Африці (понад 28%). Переважна частина голодуючих проживає у таких країнах: в Азії – в Бангладеш, Бутані, Індії, Мальдівах, Непалі, Пакистані та Шрі-Ланці, в Африці – Ефіопії, Нігерії, Заїрі, Кенії, Уганді, Мозамбіку, Сенегалі, Гамбії, Малі, Чаді, в Латинській Америці та Карибському басейні – Гондурасі, Гватемалі, Сальвадорі.

Країнам, що мають проблему голоду та недоїдання, міждержавними організаціями та об'єднаннями на двосторонній чи багатосторонній основі надається продовольча допомога. Продовольча допомога включає надання безкоштовно або на умовах пільгових кредитів продовольства тим країнам, які цього потребують, а також передачу технологій, техніки та інших засобів виробництва для розвитку сільського господарства. 90% продовольчої допомоги в світі надають США та країни Західної Європи.

Норми раціонального харчування, рекомендовані Українським НДІ гігієни харчування передбачають добову калорійність 2928 ккал. Перевищення верхньої межі раціонального харчування породжує проблему переїдання та надлишкової ваги для населення.

В Україні також розраховуються мінімальні норми споживання різних видів продовольства, тобто такі обсяги споживання, які є обов'язковими для нормального функціонування людського організму. Мінімальні норми визначають нижню межу необхідного надходження поживних речовин і розглядаються як порогові критерії продовольчої безпеки. Якщо норми верхньої межі раціонального харчування мають характер рекомендацій, то мінімальним нормам продовольчого споживання в Україні надано статус нормативного акту. Вони розраховуються на виконання Закону України «Про прожитковий мінімум» [7].

Крім мінімальних показників споживання, як граничних параметрів, доцільно порівнювати фактичне споживання з раціональними нормами, що є оптимальними параметрами продовольчого

забезпечення. Це зумовлено тим, що сутність продовольчої безпеки необхідно пов'язувати із забезпеченням нормальної життєдіяльності людини, яка визначається станом її здоров'я та можливостями інтелектуального розвитку. Індекси обсягів споживання продуктів харчування в регіонах України у 2015 році відносно раціональних норм наведені у табл. 1.

Рівень споживання продуктів харчування на одну особу в Україні у 2015 році відрізнявся від раціональних науково обґрунтованих фізіологічних норм. Стосовно м'яса і м'ясопродуктів він становив лише 61,5%, молока та молочних продуктів – 56,3%, плодів, ягід та винограду – 66,7%, риби та морепродуктів – 68,0% від раціональних рекомендованих норм. На рівні рекомендованих норм в Україні у 2015 році споживались овочі і баштанні культури, хлібні продукти та яйця.

У 2015 році порівняно з 1990 роком в Україні відбулося зниження рівня споживання окремих продуктів харчування. Так, споживання м'яса і м'ясних продуктів зменшилося майже на 25%, молока і молочних продуктів – на 44%, риби та рибної продукції – на 22%. Водночас в Україні зросло споживання овочів і баштанних культур на 26%, плодів, ягід та винограду – на 22%.

Щодо споживання продовольства на одну особу, то воно відрізняється в міських поселеннях і сільській місцевості України. Так, у містах на одну особу споживається більше, ніж у сільській місцевості, риби та морепродуктів, м'яса і м'ясопродуктів, а також фруктів, ягід і горіхів. У сільській місцевості в розрахунку на душу населення споживається більше, ніж у містах, картоплі, овочів, хлібних продуктів, цукру, молока та молочних продуктів. Зумовлено це нижчою купівельною спроможністю жителів сільської місцевості України та виробництвом продовольчої продукції в особистих селянських господарствах.

На рівень споживання продовольства на одну особу в регіонах України крім фізичної його доступності суттєво впливають такі складові економічної доступності, як рівень доходів та витрат на одну особу і рівень безробіття населення. Коефіцієнти кореляції цих показників з рівнем споживання різних видів продовольства на одну особу наведені в табл. 2.

Зокрема, високим рівнем кореляції із доходами та витратами населення характеризується споживання м'яса і м'ясопродуктів, плодів, ягід і винограду. Водночас, обернений зв'язок середнього рівня тісноти характерний для даних показників стосовно споживання хлібних продуктів та картоплі. Тобто, чим нижчий рівень доходів населення, тим більше таке населення споживає картоплі та хлібних продуктів. Пояснюється це традицією вирощування картоплі та значними обсягами її виробництва у домогосподарствах (до 94% від загального виробництва в Україні). Щодо споживання хліба, то цей продукт відноситься до категорії соціальних продуктів харчування, що мають низькі ціни, які регулюються державними структурами. Рівень безробіття має тісний обернений зв'язок із споживанням плодів, ягід та винограду, та середній

Таблиця 1.

Індекси обсягів споживання продуктів харчування в регіонах України
у 2015 році відносно раціональних норм

	Хлібні продукти, кг/ос.	М'ясо та м'ясо- продукти, кг/ос.	Молоко та молоко- продукти, кг/ос.	Яйця, шт./ос.	Картопля, кг/ос.	Овочі і баштанні культури, кг/ос.	Плоди, ягоди і виноград, кг/ос.
Вінницька	1,14	0,62	0,56	1,01	1,47	1,06	0,60
Волинська	1,10	0,61	0,58	0,94	1,43	0,95	0,49
Дніпропетровська	0,93	0,71	0,51	1,03	0,94	1,14	0,63
Донецька	1,07	0,64	0,45	0,87	0,83	0,88	0,45
Житомирська	1,08	0,59	0,61	1,05	1,42	0,96	0,52
Закарпатська	1,06	0,55	0,59	0,87	1,18	0,96	0,54
Запорізька	1,01	0,62	0,49	1,00	0,84	1,08	0,52
Івано-Франківська	1,11	0,50	0,68	0,89	1,48	0,84	0,49
Київська	0,86	0,76	0,59	1,08	0,95	1,01	0,80
Кіровоградська	1,09	0,64	0,55	1,03	1,19	1,08	0,50
Луганська	0,88	0,45	0,38	0,77	0,83	0,71	0,41
Львівська	1,00	0,57	0,62	0,93	1,46	0,93	0,54
Миколаївська	1,09	0,53	0,54	0,95	0,92	1,18	0,57
Одеська	1,02	0,58	0,51	0,96	0,88	1,05	0,67
Полтавська	1,08	0,60	0,59	1,06	1,16	1,17	0,58
Рівненська	1,00	0,56	0,56	1,00	1,35	0,88	0,45
Сумська	1,03	0,59	0,54	0,93	1,39	1,04	0,43
Тернопільська	1,07	0,58	0,62	0,99	1,27	1,02	0,46
Харківська	0,94	0,64	0,60	0,96	0,99	1,08	0,58
Херсонська	1,15	0,61	0,51	0,98	1,19	1,03	0,52
Хмельницька	1,11	0,59	0,61	0,99	1,35	0,85	0,62
Черкаська	1,20	0,64	0,60	1,02	1,26	1,10	0,54
Чернівецька	1,11	0,50	0,64	0,97	1,19	1,06	0,65
Чернігівська	1,12	0,55	0,63	0,96	1,40	1,05	0,48
АР Крим	...*	...	...	...	...	...	...
Граничні значення індикаторів продовольчої безпеки	101	83	380	290	124	161	90

* Дані відсутні

Таблиця 2.

Коефіцієнти кореляції показників економічної доступності продовольства в регіонах України
з рівнями споживання різних видів продовольства на одну особу у 2015 році

	Хлібні продукти	М'ясо та м'ясо- продукти	Молоко та молоко- продукти	Яйця	Картопля	Овочі та баштанні	Плоди, ягоди та виноград
Доходи населення	-0,46	0,72	0,12	0,57	-0,22	0,30	0,74
Витрати населення	-0,35	0,68	0,29	0,62	-0,12	0,40	0,77
Рівень безробіття	0,11	-0,37	-0,43	-0,38	-0,06	-0,42	-0,67

рівень оберненого зв'язку із споживанням молока, молокопродуктів, яєць, м'яса та м'ясопродуктів. Тобто, можливість стати безробітним суттєво знижує економічну доступність споживання даних видів продовольства.

Здійснено просторово-часовий аналіз споживання на одну особу за рік різних видів продовольства в регіонах України за період 2000-2015 років. Результати аналізу є такими.

Споживання *м'яса та м'ясних продуктів* у 2015 році в Україні складало 50,9 кг на душу населення. З 2000 по 2013 рр. споживання м'яса щороку зростало, а впродовж 2014-2015 рр. – скоротилось. В Україні немає жодного регіону, у якому б споживання даного виду продовольства дорівнювало раціональним нормам (83 кг). Найбільше м'яса та м'ясних продуктів споживають у Київській та Дніпропетровській областях (понад 58 кг), а найменше – в Луганській, Івано-Франківській та Чернівецькій областях. Рівень продовольчої доступності по цьому виду продукції в Україні дуже низький.

Територіальна диференціація споживання на душу населення м'яса та м'ясних продуктів в регіонах України представлена на рис.1. Стабільно впродовж 2010-2015 рр. максимальні показники споживання були характерні для Київської, Дніпропетровської, Запорізької, Донецької, Харківської, Черкаської, Полтавської, Вінницької та Кіровоградської областей.

Споживання *молока та молочних продуктів* на душу населення суттєво знизилось порівняно з 2013 роком і становить 209,9 кг за рік. Чіткої тенденції впродовж 2000-2015 рр. щодо споживання даного виду продукції в Україні не простежувалось, вона була стрибкоподібною. В Україні відсутні регіони, у яких споживання молока та молочних продуктів перевищувало б мінімальні (353 кг) чи раціональні (380 кг) норми. Рівень продовольчої доступності по даному виду продукції в Україні є дуже низьким. Однак регіональні відміни у споживанні цієї продукції суттєві: найвищим споживання є у Івано-Франківській, Чернівецькій, Чернігівській, Львівській, Тернопільській, Хмельницькій та Житомирській областях (понад 230 кг), а найнижчим – в Луганській та Донецькій областях (менше 171 кг).

Територіальна диференціація споживання на душу населення молока та молочних продуктів в регіонах України представлена на рис. 2. Стабільно впродовж 2010-2015 рр. максимальні показники споживання були характерні для Івано-Франківської, Закарпатської, Чернівецької, Волинської, Рівненської, Житомирської, Чернігівської, Тернопільської, Хмельницької, Львівської, Черкаської та Полтавської областей.

В Україні у 2015 році споживання *яєць* складало 280 штук на душу населення. Чіткої тенденції впродовж 2000-2015 рр. щодо споживання даного виду продукції в Україні також не простежувалось, вона була стрибкоподібною. Споживання яєць впродовж 2010-2014 рр. перевищувало раціональну норму (290 штук), а у 2015 році було нижчим за неї. У Київській і Полтавській областях споживання яєць є найвищим (понад 305 штук), а найнижче воно

у Луганській, Донецькій, Закарпатській та Івано-Франківській областях (менше 260 штук).

Споживання *риби та рибних продуктів* в Україні вкрай недостатнє. У середньому на душу населення за рік воно становить 13,6 кг при раціональних нормах – 20 кг, а мінімальних – 14 кг. Понад мінімальні норми риби та рибних продуктів споживається в Київській, Одеській та Миколаївській областях, а найменше – у Івано-Франківській, Закарпатській, Тернопільській та Хмельницькій. Рівень продовольчої доступності риби та рибних продуктів в Україні дуже низький.

Середнє споживання в Україні *хлібних продуктів* у 2015 році складало 103,8 кг на душу населення за рік. Чіткою впродовж 2000-2015 рр. є тенденція до щорічного зменшення споживання хлібних продуктів. В Київській, Харківській, Дніпропетровській та Луганській областях цей показник був меншим за раціональну норму (101 кг), в решті регіонів він перевищував раціональну норму споживання або був близьким до неї. Найбільше хлібних продуктів споживають жителі Черкаської, Херсонської та Вінницької областей (понад 115 кг), а найменше – Київської та Луганської (менше 90 кг). Рівень продовольчої доступності по даному виду продовольства в Україні в цілому є високим.

Територіальна диференціація споживання на душу населення хлібних продуктів в регіонах України представлена на рис. 3. Стабільно впродовж 2010-2015 рр. максимальні показники споживання характерні для Черкаської, Волинської Чернігівської, Херсонської та Вінницької областей.

Споживання *цукру* на душу населення в Україні становить 37,6 кг і практично відповідає раціональним нормам. Понад раціональні норми його споживають у Черкаській, Вінницькій, Рівненській областях. Рівень продовольчої доступності по даному виду продукції в Україні є високим.

Фактичне споживання *олії* в Україні на одну особу також відповідає раціональним нормам споживання (13,0 кг за рік). Понад раціональну норму олії споживають у Вінницькій, Миколаївській, Черкаській та Одеській областях. Найнижчим споживання олії є в Сумській та Хмельницькій областях. Рівень продовольчої доступності в Україні по даному виду продукції в регіонах України є високим.

Споживання *картоплі* на душу населення в Україні перевищує раціональні норми і становить 135,5 кг при раціональній нормі 124 кг. Найбільше перевищення споживання характерне для Івано-Франківської, Житомирської, Волинської, Сумської, Чернігівської, Львівської та Хмельницької областей. Менше раціональних норм картоплі споживають у Донецькій, Луганській, Запорізькій та Одеській областях.

Чіткою впродовж 2000-2015 рр. є тенденція до щорічного майже незмінного споживання картоплі понад раціональні норми з незначними коливаннями в окремі роки. Даний продукт харчування має високий рівень продовольчої доступності.

Територіальна диференціація споживання на душу населення картоплі в регіонах України представлена на рис. 4. Стабільно максимальні

Рис. 1. Регіональна диференціація споживання м'яса та м'ясних продуктів на одну особу в Україні у 2010-2015 рр.

Рис. 2. Регіональна диференціація споживання молока та молочних продуктів на одну особу в Україні у 2010-2015 рр.

показники споживання впродовж 2010-2015 рр. характерні для таких регіонів, як Житомирська, Сумська, Волинська, Рівненська, Чернігівська, Івано-Франківська, Львівська, Тернопільська, Хмельницька та Вінницька області.

Споживання овочів і баштанних культур в Україні є достатнім. Чіткою впродовж 2000-2015 рр. була тенденція до щорічного збільшення споживання

овочів і баштанних культур із 101,7 кг на особу за рік у 2000 році до 160,8 кг – у 2015 році при раціональній нормі 161 кг. Найбільше даної продукції споживають жителі Дніпропетровської, Миколаївської та Полтавської областей (понад 180 кг), а найменше – Луганської, Івано-Франківської та Хмельницької. Рівень продовольчої доступності по даному виду продукції є дуже диференційованим для регіонів

Рис. 3. Регіональна диференціація споживання хлібних продуктів на одну особу в Україні у 2010-2015 рр.

Рис. 4. Регіональна диференціація споживання картоплі на одну особу в Україні у 2010-2015 рр.

України і залежить від природних умов і ресурсів регіону.

Споживання *плодів, ягід та винограду* в регіонах України є надзвичайно низьким і становить лише 59,9 кг при рекомендованих 90 кг на душу населення за рік. Впродовж 2000-2015 рр. чіткою була тенденція до збільшення споживання даного виду продукції. Найбільше плодів, ягід та винограду споживають жителі Київської та Одеської областей, а найменше – Сумської, Луганської, Рівненської та Тернопільської. У жодному регіоні даної продукції не споживається навіть на рівні мінімальних рекомендованих норм.

За показниками споживання вищеперерахованих продуктів харчування на одну особу за рік на основі кластерного аналізу методом Варда здійснено групування регіонів України за подібністю структури споживання та виділено шість кластерів регіонів (за відсутності даних АР Крим не віднесена до жодного кластера) (рис.5):

- кластер 1: Донецька і Луганська області, структура харчування населення яких погіршилась порівняно з періодом до 2014 року і формується під впливом достатнього рівня фізичної доступності продовольства, середнього рівня економічної його

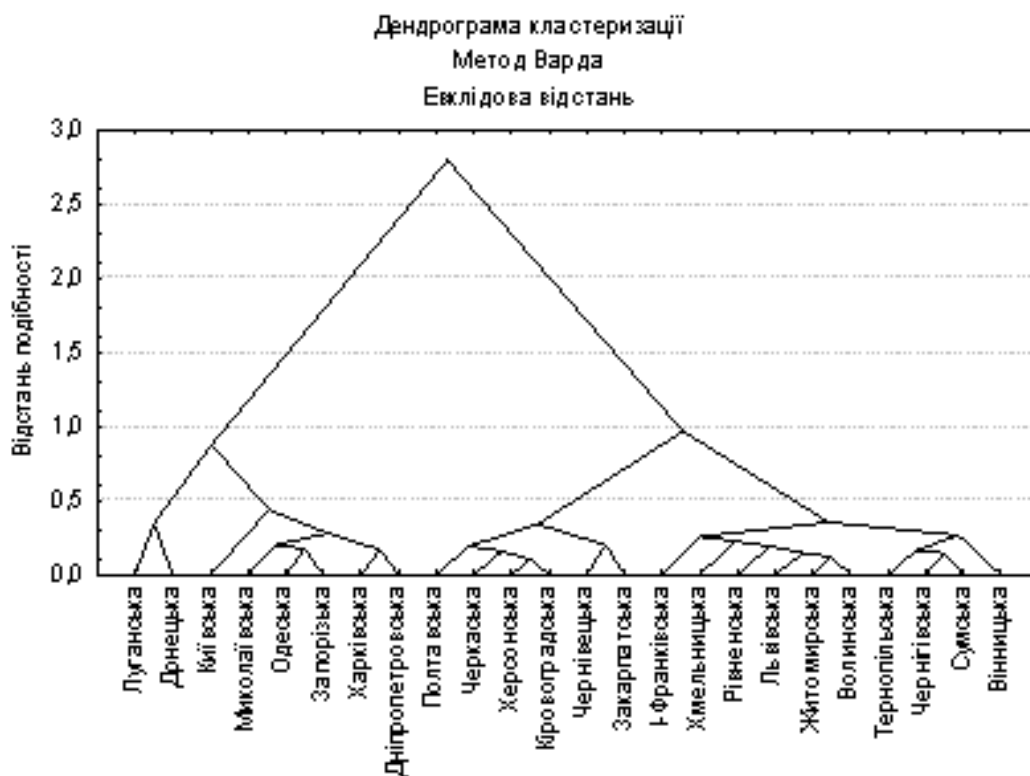

Рис. 5. Дендродіаграма кластеризації регіонів України за подібністю структури споживання продовольства у 2015 році

доступності та специфічних соціально-економічних умов життєдіяльності населення;

- кластер 2: Київська (в т.ч. м. Київ), Харківська, Дніпропетровська, Запорізька, Одеська та Миколаївська області, структура харчування населення яких визначається найвищим рівнем економічної доступності продовольства та широкою його пропозицією;

- кластер 3: Полтавська, Черкаська, Кіровоградська та Херсонська області, структура харчування населення яких визначається широким асортиментом власного виробництва продовольства, високим рівнем його фізичної доступності та натуралізацією бюджетів домогосподарств у сільській місцевості;

- кластер 4: Чернівецька та Закарпатська області, на структуру харчування населення яких суттєвий вплив має спеціалізація сільськогосподарської діяльності, значні обсяги виробництва продовольства у домогосподарствах, низький рівень економічної доступності продовольства;

- кластер 5: Івано-Франківська, Львівська, Рівненська, Житомирська, Волинська та Хмельницька області, структура харчування населення яких формується під впливом спеціалізації сільськогосподарської діяльності та високого рівня фізичної його доступності, а також обумовлена натуралізацією бюджетів домогосподарств у сільській місцевості;

- кластер 6: Чернігівська, Сумська та Вінницька області, структуру харчування населення яких визначають спеціалізація сільського господарства та значні обсяги виробництва продовольства в домогосподарствах.

Висновки. В результаті проведеного дослідження продовольчої безпеки регіонів України можна зробити ряд висновків. Виходячи з розуміння продовольчої безпеки як постійної, стабільної доступності достатньої кількості продовольства для задоволення потреб населення, найдоцільніше для її аналізу як критерій використовувати рівень фізичної та економічної доступності продуктів харчування для населення. На рівень продовольчої безпеки впливає ступінь прояву внутрішніх та зовнішніх загроз. Для України характерна суттєва територіальна диференціація продовольчої безпеки. Найсуттєвіший вплив на споживання продовольства на одну особу в регіонах України має економічна доступність продовольства. Просторово-часовий аналіз споживання різних видів продовольства на одну особу за рік в регіонах України за період 2000-2015 років дає можливість визначити тенденції споживання різних видів продовольства, виявити регіони стабільно різних рівнів споживання продовольства. На основі кластерного аналізу за подібністю структури споживання продовольства в Україні доцільно виділяти шість кластерів регіонів.

References:

1. *Balansi ta spoživannâ osnovnih produktiv harčuvannâ naseleonnâm Ukraini za 2015 r.* [Balances and consumption of basic foodstuffs by population of Ukraine in 2015] / Executive ed. O. M. Prokopenko. Kyiv, 2016, 54 p. Mode

of access: https://ukrstat.org/uk/druk/publicat/kat_u/2016/zb/07/zb_bsopch2015pdf.zip (In Ukrainian).

2. Gošovs'ka V.A. Social'na dominanta nacional'noi bezpeki [Social dominant of national security]. *Strategična panorama* [Strategic Panorama], 2003, № 2, pp. 94-99. (In Ukrainian).

3. *Deâki pitannâ prodovol'čoi bezpeki: Postanova Kabinetu Ministriv Ukraïni vid 5 grudnâ 2007 r. №1379* [Some questions of food security. Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine of December 5, 2007. № 1379]. *Oficijnij visnik Ukraïni* [Official Bulletin of Ukraine], 2007, №93, p. 3405. (In Ukrainian).

4. Mezenceva N.Î. Prodovol'ča bezpeka i regional'ni prodovol'čii rinki v Ukraïni [Mezentseva N. Food safety and regional food markets in Ukraine]. *Ekonomichna ta Sotsialna Geografiya*, 2001, Vol. 50, p. 150-155. (In Ukrainian).

5. Mezenceva N.Î. Ocinka prodovol'čoi dostupnosti u regionah Ukraïni [Mezentseva N. Assessment of food availability in the regions of Ukraine]. *Visnik Kiïvs'kogo universitetu. Geografiâ* [Bulletin of Taras Shevchenko National University of Kyiv. Geography], 2008, Vol. 55, p. 30-33. (In Ukrainian).

6. Mezenceva N.Î., Mezencev K.V. Regional'na prodovol'ča dostupnist' âk indikator prodovol'čoi bezpeki [Mezentseva N., Mezentsev K. Regional food availability as an indicator of food security]. *Regional'ni problemi rozvitku agropromislovogo kompleksu Ukraïni: sučasnij stan i perspektivi virišennâ* [Regional problems of agro-industrial complex of Ukraine: current state and prospects solution], Kyiv, 2002, pp. 40-41. (In Ukrainian).

7. Mezenceva N.Î., Trusij O.M. *Geografiâ agrarno-promislovogo kompleksu* [Mezentseva N., Trusii O. Geography of agro-industrial complex]. Kyiv, 2016, pp. 23-28. (In Ukrainian).

8. Sabluk P.T., Bilorus O.G., Vlasov V.Î. Prodovol'ča bezpeka Ukraïni [Food security in Ukraine]. *Ekonomika APK* [The Economy of AIC], 2009, № 10, p. 3. of access: https://ukrstat.org/uk/druk/publicat/kat_u/2016/zb/07/zb_bsopch2015pdf.zip (In Ukrainian).

9. Gošovs'ka V.A. Social'na dominanta nacional'noi bezpeki [Social dominant of national security]. *Strategična panorama* [Strategic Panorama], 2003, № 2, pp. 94-99. (In Ukrainian).

10. *Deâki pitannâ prodovol'čoi bezpeki: Postanova Kabinetu Ministriv Ukraïni vid 5 grudnâ 2007 r. №1379* [Some questions of food security. Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine of December 5, 2007. № 1379]. *Oficijnij visnik Ukraïni* [Official Bulletin of Ukraine], 2007, №93, p. 3405. (In Ukrainian).

